

ALINA ZAVADZKA* – BIAŁYSTOK

[Recenzja]: Dangiras Mačiulis, Darius Staliūnas, *Kražių skerdynės. 1893 m. lapkričio 10 d.*, Lietuvos istorijos institutas, Vilnius 2022, ss. 768, ISBN 978-609-8314-23-6

Książka *Kražių skerdynės. 1893 m. lapkričio 10 d.* (wydana przez Instytut Historii Litwy w Wilnie) jest pracą zbiorową przygotowaną przez dwóch autorów – Dangirasa Mačiulisa i Dariusza Staliūnasa. Skoncentrowali się oni na tragicznym wydarzeniu, które miało miejsce w 1893 roku w Krożach (lit. *Kražiai*), miejscowości na Litwie położonej w okręgu szawelskim. Skupili się na pokazaniu różnych, ale związanych ze sobą dwóch zjawisk: samym wydarzeniu (przyczynach, przebiegu, zetknięciu władzy carskiej z oporem wiernych w obronie wartości i swoich praw) oraz późniejszej interpretacji wydarzeń (kształtowaniu i pielęgnowaniu świadomości historycznej w pamięci narodowej oraz wykazaniu wydzźwięku, jaki miało to wydarzenie poza granicami kraju). Praca litewskich historyków podzielona jest na dwie części, na które składa się sześć obszernych rozdziałów wraz z podrozdziałami. Badania historyczne dotyczące carskiej polityki, rusyfikacji regionu, stosunków etnicznych, a także opis historyczny tragicznych wydarzeń w Krożach analizował D. Staliūnas, natomiast D. Mačiulis zajął się przede wszystkim problematyką kształtowania się w świadomości i pamięci ludzkiej obrazu wydarzeń krożańskich z 1893 roku. W Imperium Rosyjskim przeważnie posługiwano się datacją według kalendarza juliańskiego, stąd w tytule książki widnieje 10 listopada (według kalendarza gregoriańskiego kościół w Krożach zamknięto 22 listopada). Recenzowana publikacja liczy 768 stron, wzbogacona jest o liczne kopie fotografii, szkice i ilustracje. W końcowej części książki zamieszczono obszerną bibliografię oraz indeks osobowy.

W tym roku przypada 130. rocznica tragicznych zajść w Krożach. Dlatego warto przybliżyć w kilku zdaniach tę historię.

Wydarzenie z listopada 1893 roku znane jest jako „rzeź krożańska” czy „rzeź kroska” lub „pogrom krożański” (nie ma jednej ustalonej i powszechnie przyjętej

---

* Alina Zavadzka – dr historii, pracownik Archiwum Państwowego w Białymstoku
e-mail: aliunia@wp.pl
<https://orcid.org/0000-0002-7915-8323>

formy przymiotnika pochodzącego od nazwy miasteczka). Po stłumieniu powstań w XIX wieku władze carskie prowadziły politykę rusyfikacji Litwy, zmniejszenia wpływów i znaczenia Kościoła katolickiego. Był to okres ograniczenia praw katolikom i wzmocnienia pozycji Cerkwi prawosławnej. Konflikt z władzą carską był związany z kościołem benedyktyńskim pw. Najświętszej Maryi Panny Niepokalanego Poczęcia w Krożach. Dokonano tu okrutnej zbrodni wobec ludności katolickiej, która broniła swojego kościoła przed zamknięciem. W grudniu 1891 roku został wydany nakaz carski, orzekający kasację klasztoru – siostry miały opuścić jego mury i przeprowadzić się do klasztoru w Kownie. Ludność katolicka przeciwstawiła się tej decyzji i czyniła starania o przekształcenie kościoła klasztorowego w kościół parafialny, a kościoła parafialnego w kaplicę cmentarną. Parafianie oraz pełnomocnicy włościan złożyli stosowne prośby do urzędów administracyjnych. W oczekiwaniu na odpowiedź cara zaczęto pełnić dyżury. Ludzie z miasteczka i okolicznych wsi (szlachta, mieszczaństwo, włościanie) pilnowali kościoła, czuwając w nim. Dnia 10 czerwca (22 czerwca) 1893 roku car podjął decyzję o przekazaniu dóbr poklasztornych na rzecz skarbu państwa oraz na użytek duchowieństwa kowieńskiej prawosławnej cerkwi Zmartwychwstania. Gdy proboszcz i wikariusz zaczęli wynosić wyposażenie kościoła, mieszkańcy zgromadzeni przy kościele uniemożliwili prace. 9 listopada (21 listopada) do Kroż przybył gubernator kowieński, Mikołaj N. Klingenberg, w asyście kilkudziesięciu żandarmów i policji. Namawiał, aby ludzie dobrowolnie opuścili kościół. Już wcześniej gubernator wezwał na pomoc 3. Pułk Kozaków Dońskich, który miał stłumić broniących świątyni wiernych, gdyby zaistniała taka potrzeba. Dzień 10 listopada (22 listopada) 1893 roku zapisał się tragicznie w historii Litwy. Opór parafian ostatecznie został złamany. Kozacy przystąpili do ataku na obrońców kościoła. Rozpoczęły się rewizje, akty przemocy. Kres wyczynom gubernatora położył prokurator sądu, który przybył do miasteczka. Cała sprawa zakończona została procesem sądowym (w Wilnie) krożan, aresztowanych w trakcie walki o kościół.

Omawianą publikację rozpoczyna wstęp, w którym Autorzy odwołują się do wcześniejszych opracowań i stanu badań dotyczących tragicznego wydarzenia z 1893 roku w Krożach. Należy podkreślić dobrą orientację historyków w różnych źródłach. Zaznaczyli, iż pomimo już obszernej dotychczasowej historiografii, próbują w jeszcze szerszym kontekście, skupiając się na litewskiej i obcojęzycznej literaturze przedmiotu, pochodzącej z różnych zasobów (archiwalia, czasopisma, opracowania), odpowiedzieć na trudne nieraz postawione przez siebie pytania i zaprezentować swoje rozważania i osiągnięcia. Każdy rozdział zakończony jest krótkim streszczeniem, a całość pracy – podsumowaniem w postaci wniosków.

Pierwsza część pracy zatytułowana *Įvykis (Wydarzenie)* podzielona jest na cztery rozdziały. Pierwszy z nich nosi tytuł *Uždarymas (Zamknięcie)*. Poruszono w nim wiele wątków, a przede wszystkim działania władzy centralnej oraz lokalnej związane z zamknięciem klasztoru i kościoła Benedyktynek w Krożach. Te przemyślenia zawarte są w dziesięciu podrozdziałach. Początkowe podrozdziały są poświęcone analizie polityki wyznaniowej oraz narodowej Imperium Rosyjskiego, w kontekście ważnych centrów, jakimi były Petersburg, Wilno i Kowno. Druga połowa XIX wieku na Litwie to czas zakazu druku w języku litewskim.

Rusyfikacja dotknęła też kwestii religijnych: zwalczano katolicyzm i jednocześnie prowadzono działania wzmacniające pozycję prawosławia, czyli religii związanej z państwem. Ograniczono więc swobodę duszpasterską i rozpoczęto akcję zamykania klasztorów i świątyń. Środkowa część rozdziału traktuje o samej kwestii zamknięcia klasztoru i kościoła w Krożach. Znajdziemy tu obraz parafii w Krożach i jej wiernych, stanowisko władz lokalnych oraz generała-gubernatora i gubernatora w sprawie klasztoru. W następnych podrozdziałach możemy prześledzić wraz z autorami historię wydarzeń od momentu nakazu zamknięcia kościoła wraz z kasatą klasztoru Benedyktynek w roku 1891, poprzez zachowanie krożan i ich niegodzenie się z rozporządzeniem władz, opór trwający dwa lata i obronę świątyni, a także skutki sprzeciwienia się władzy. Historycy na podstawie wnikliwych badań analizują, czy tamtej nocy były ofiary śmiertelne, skłaniają się jednak ku temu, że osoby poszkodowane – wskutek odniesionych obrażeń – zmarły później. Niestety, jak zaznaczają sami autorzy, z braku źródeł, ostatecznie nie będziemy znali odpowiedzi na to pytanie.

Kolejny rozdział recenzowanej pracy *Pasipriešinimas (Opór)* poświęcony jest parafianom w Krożach i ich staraniom o zachowanie kościoła. W sześciu podrozdziałach autorzy omawiają również wcześniejsze przypadki i próby ratowania przed zamknięciem świątyń na Litwie i Królestwie Polskim, rolę duchowieństwa katolickiego oraz opór parafian przejawiający się w pisaniu petycji i próśb do władz, a także pilnowaniu kościoła i czuwaniu w nim. Równie interesujące są przemyślenia autorów na temat społeczności miasteczka Kroże. W tym fragmencie poruszają wątek wiernych zaangażowanych w walkę o kościół, będących zarówno narodowości litewskiej, jak i polskiej. „Rzeź krożańska” z 10 listopada 1893 roku przedstawiona została w oddzielnym podrozdziale. Historycy na początku zaznaczyli, że wydarzenie w Krożach opisano już w dziesiątkach, jeśli nie w setkach artykułów, protokołów, wspomnień czy świadectw. Można prześledzić krok po kroku incydent w Krożach. Dlatego autorzy odwołują się do źródeł i innych pozycji historiograficznych, porównując treść, która przez parafian była prezentowana inaczej niż przez przedstawicieli władzy. Szczególnie chodzi tu o moment, który nastąpił po złamaniu oporu obrońców. Historyków recenzowanej publikacji interesowało m.in. to, co skłoniło wiernych, aby stanąć do walki o kościół? Czy działali oni z pobudek religijnych (w obronie wiary i wartości chrześcijańskich) czy też patriotycznych?

W trzecim rozdziale, zatytułowanym *Teismas (Sąd)*, pokazany jest system wymiaru sprawiedliwości rządów carskich. Rozdział składa się z czterech podrozdziałów. Możemy poznać mechanizm działania Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Ministerstwa Sprawiedliwości w Rosji carskiej. Po 10 listopada 1893 roku miał miejsce ciąg dalszy wydarzeń krożańskich, gdyż rozpoczęły się śledztwo i proces sądowy. Oskarżonymi byli obrońcy kościoła, którzy stawiali opór (usiłowano rozpoznać osoby, które brały udział w wydarzeniach tamtej nocy). Autorzy recenzowanej publikacji, opierając się na materiałach archiwalnych, szczegółowo omawiają organizację obrony krożan, miejsce procesu (odbył się on w Wilnie), a także jego przebieg.

Czwarty rozdział, zatytułowany *Grąžinimas (Zwrot/Przywrócenie)*, zawiera informacje o zwrocie świątyni po 14 latach (w 1908 roku). W centrum uwagi znajduje się opis działań urzędów wraz z ukazaniem zmian, które zaszły po rewolucji i ukazie tolerancyjnym z kwietnia 1905 roku, kiedy to car Rosji złagodził swoje stanowisko w kwestiach religijnych. Autorzy skupiają się na poszczególnych szczeblach władzy, a także postępowaniu urzędników, którzy w mniejszym lub większym stopniu działali na korzyść parafian starających się o zwrot świątyni (ostatecznie nie zamieniono kościoła na cerkiew). Jest to ostatni rozdział pierwszej części publikacji, złożony z trzech podrozdziałów, bogaty w szkice oraz fotografie.

Część druga recenzowanej pracy, zatytułowana *Vaizdinys (Obraz/Wizerunek)*, składa się z dwóch rozdziałów (drugi we wstępie błędnie wspomniany jako rozdział II.6). Nie są one równomiernie rozbudowane. Pierwszy rozdział *Propaganda (Propaganda)* ma sześć podrozdziałów, a drugi *Atmintis (Pamięć)* dwadzieścia jeden. Rozbudowanie rozdziału drugiego można by wytłumaczyć kwestią poruszonych tu wielu wątków, dotyczących godnego upamiętnienia bohaterów „rzezi w Krożach”.

W rozdziale pierwszym, zatytułowanym *Propaganda (Propaganda)*, jest mowa o wydawnictwach prasowych, które stanowiło podstawowe źródło informacji o wydarzeniach tamtej tragicznej nocy. Publikowane były one w językach litewskim i polskim poza granicami kraju. Zauważono więc, że pisma drukowane w tych językach miały oddźwięk w innych państwach Europy i w Stanach Zjednoczonych (uzupełnieniem recenzowanej książki jest aneks z wykazem publikowanych w końcu 1893 roku i w pierwszej połowie 1894 roku gazet i czasopism zagranicznych, które opisywały czy wspominały o wydarzeniu w Krożach). Autorzy zwracają uwagę na to, że pojęcie „propaganda” niekoniecznie musi mieć wydźwięk negatywny. Dzięki niej, w słusznym celu, można wpłynąć na odbiorców, rozgłaszając swoje poglądy i przemyślenia. Autorom zależy nie tylko na pokazaniu, czy faktycznie informacje w prasie i innych publikacjach na temat „rzezi krożańskiej” miały wpływ na powstanie ruchów narodowo-wyzwoleńczych, które tworzyły się na przełomie XIX i XX wieku, ale przede wszystkim, w jaki sposób i w jakim celu były one przekazywane, kto był ich popularyzatorem i odbiorcą, jaki miały oddźwięk wśród ludności litewskiej i polskiej, poza granicami kraju, a także wśród władzy rządowej.

Najbardziej rozbudowany rozdział tej publikacji nosi tytuł *Atmintis (Pamięć)*. Mówi on o długotrwałym procesie budowania pamięci o „rzezi krożańskiej” w kulturze Litwinów i Polaków na przestrzeni XX i XXI wieku. Początkowe podrozdziały omawiają termin pamięci zbiorowej, opartej na świadomości i wspólnej przeszłości (tożsamość religijna, narodowa, etniczna). Autorzy poruszają problem relacji duchowieństwa ze społecznością lokalną oraz historii obrony kościoła w Krożach. Zauważają też, że wydarzenia te wpłynęły na społeczność polską przynajmniej w pierwszej połowie XX wieku i opisują konkretne przykłady narracji wydarzeń w Krożach. W kolejnych podrozdziałach znajdziemy m.in. informacje o ożywieniu zainteresowania wydarzeniami w Krożach tamtej nocy wśród tutejszej społeczności (zbieranie pamiętek i wspomnień, organizacja muzeum, które niestety spaliło się w czasach II wojny światowej); opis obchodów rocznicowych „rzezi krożańskiej” w latach 1923, 1933, 1993; obraz „rzezi krożańskiej” w okresie sowieckim, kiedy to była ona przedstawiana jako epizod walki z caratem, z pominięciem aspektu

wiary i swobody religijnej; powstanie miejsc pamięci po odrodzeniu państwowości litewskiej. Świadczenie o odwadze oraz obronie wartości religijnych i patriotycznych Krożan żyje do dziś i funkcjonuje w pamięci kulturowej mieszkańców Litwy.

Recenzowana książka jest przygotowana w staranny sposób. Dodatkową wartością tej pracy jest bogaty materiał ilustracyjny (liczne reprodukcje fotograficzne). Publikacja ma piękną szatę graficzną, jest w twardej oprawie, a na okładce widnieją obrazy związane z wydarzeniami w Krożach. Na pierwszej stronie okładki znajduje się ilustracja G. Bogdanovičiusa pt. *Kroże. Kościół benedyktyński z 1930 roku*, natomiast na ostatniej – fotokopie z fragmentami obcojęzycznych gazet, w których poruszano tematy „rzezi krożańskiej” oraz pytania zadane przez autorów, na które odpowiedzi znajdują się w treści recenzowanej publikacji.

Podsumowując, książka bez wątpienia ma dużą wartość naukową. Lektura może nie należy do najłatwiejszych, ale skłania do refleksji. Nie poprzestano na prostych odpowiedziach, lecz dążono do zgłębienia ich źródeł. Szukano odpowiedzi na pytania nie tylko, jak doszło do tego wydarzenia, ale też – dlaczego tak się stało, dlaczego tak, a nie inaczej zachowali się bohaterowie tej książki. „Rzeź krożańska” stała się jednym z symboli walki narodu o wolność. Odbiła się ona szerokim echem w innych państwach Europy i została potępiona jako nadużycie organów administracji, a Kroże stały się znaczącym miejscem na Żmudzi.

Słowa kluczowe: „rzeź krożańska”; „rzeź kroska”; pogrom wiernych w Krożach; klasztor benedyktyński w Krożach; polityka rządów carskich na Litwie; Kościół katolicki na Litwie w końcu XIX wieku